

Maske in maskiranje v Sloveniji in zamejstvu

Mednarodno posvetovanje - Ptuj, 24.–27. februar 2000

Zadnje obsežnejše delo o maskah in maskiranju v Sloveniji in zamejstvu je bila znanstvena monografija dr. Nika Kureta *Maske slovenskih pokrajin* (1984). V svoji temeljiti in pregledni raziskavi je postavil evropski okvir in kulturno-zgodovinske temelje raziskovanju mask, pri čemer je zajel skoraj vse fenomene tovrstne ljudske ustvarjalnosti na Slovenskem. V zadnjih 15-ih letih, kar je Kuretovo delo izšlo, se je v ljudski kulturi, najbolj vidno pa verjetno prav v kulturi mask in maskiranja, zgodilo toliko inovacij in sprememb, ki jih strokovna javnost še ni dovolj sistematično razčlenila in premislila, da je bil potreben širši razmislek, ki so mu botrovale tudi spremembe nekaterih pogledov na smer in horizont raziskovanj v sami stroki.

V okviru Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU (dalje ISN ZRC SAZU) so se posebej ob delu za večpredstavnostni projekt zbrali sodelavci, ki so raziskali posamezne fenomene mask in maskiranja na Slovenskem: tu naj izpostavim predstavitev Dobrepoljskih mačkar, pustovanja v Mariboru, karnevala v Litiji in Cerknici, film o Livku ...

Vsi ti razlogi so pomenili, da je nujno potrebno prirediti posvetovanje, ki sta ga organizirala *Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU*, v katerem je Niko Kuret pred petdesetimi leti začel sistematično raziskovanje področja mask in v katerem je ta fenomen še vedno eno osrednjih raziskovalnih področij, saj se z njim bolj ali manj sistematično ukvarja pet raziskovalcev; in *Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj* kot okolje, znotraj katerega sta med osrednjimi temami tudi ptujski karneval in kurentovanje, ki je letos na Ptujju obhajalo 40. jubilej in je doživelo svoj pregled v posebni publikaciji, pojav kurenta in kurentovanja pa je bil tudi tema doktorske disertacije Aleša Gačnika.

Glavni cilji srečanja so bili raziskati, evidentirati in opisati današnje stanje tradicionalnih in sodobnih pustnih ter karnevalskih šeg in navad na Slovenskem; odkriti doslej še neznane oblike organiziranih in neorganiziranih oblik maskiranja in nenazadnje odpreti nekatera vprašanja o pustni in karnevalski kulturi; izražena je bila želja, da bi se osredotočili na analizo razmerij med tradicijami in inovacijami v tradicionalni in karnevalski pustni kulturi in razgrnili oblike sodelovanj med mestom in podeželjem; nenazadnje je pri raziskovanju mask in maskiranja pomembno tudi vprašanje vpliva medijev, turistične industrije in z njo povezane komercializacije tradicionalnih pustnih praznovanj ...

Posvetovanje se je odvijalo v Viteški dvorani Pokrajinskega muzeja na Ptuj v predpustnih dneh, od 24. do 25. februarja 2000.

Po uvodnih besedah prirediteljev in sponzorjev je **Naško Križnar** v predavanju *Pustne šege – primer vizualne dokumentacije* s pomočjo vizualne dokumentacije Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU pokazal na značilna pustovalska območja v Sloveniji in nakazal tematiko ljudskih pustovanj. Pri tem je opozoril na zelo jasno dramaturško zasnovo pustovanj, njihovo organiziranost in na estetsko vlogo pustnih likov in predstav. Video-raziskovalec, ki dokumentira pustne šege, v na prvi pogled neproblematičnem polju raziskave odkriva metodološke dileme. Hipotetična in dejanska problematičnost vizualne dokumentacije sta izziv za stalno izpopolnjevanje raziskovalnih metod in za odpiranje novih raziskovalnih vidikov, ki jih te metode prinašajo.

V prvem tematskem bloku so bili nekateri prispevki namenjeni predstavitvi pustovanj v severnovzhodni Sloveniji. **Aleš Gačnik** je v svojem prispevku *Sindrom kurentomanija: Raziskovanje inovacij v tradicionalni pustni kulturi* izhajal iz domneve, da so raziskovalci mask in maskiranja tako v Sloveniji kot v Evropi premalo pozorni na spreminjanje tradicionalne pustne kulture in da še vedno raje iščejo prežitke tradicionalnih pustovanj, kot da bi dokumentirali in raziskovali modifikacije in inovacije v tradicionalni pustni kulturi. Ob tej, po avtorjevem mnenju, zagledanosti v staro se nam bo spreminjajoča podoba tradicionalne pustne kulture izmaknila. Domnevi je mogoče ugovarjati vsaj z dveh vidikov:

– najprej gre za same poustvarjalce, od katerih marsikdo pride v Ljubljano bodisi na ISN bodisi v Slovenski etnografski muzej bodisi v kakšen pokrajinski muzej in tam sprašuje, kako naj »pravilno« pustuje (ali kako so včasih pustovali, pa bi zdaj tako tudi oni; ali koliko centimetrov je širok pas turškega carja) in torej sprašuje po (nekdanjem, t. j. tradicionalnem) modelu pustovanja;

– potem gre za samega raziskovalca, ki ima dano situacijo pred seboj in mora obstoječe dogajanje, to je sinhrono podobo in realizacijo nekega modela, natančno opisati ne glede na to, kateri usmeritvi pripada. Sami poudarki pri opisu te podobe pa bodo povedali, ali gre za »tradicionalista«, ki

v tej realizaciji išče star model (npr. etimologijo šege) ali za »modernista«, ki ga zanima realizacija modela, ali celo za »postmodernista«, ki razkriva govorico subjekta raziskave in besedila.

Verjetno pa je res, da ima med vsemi temi pojavi še prav »posebno mesto kurent oz. korant, najbolj grajan in obsojan subjekt slovenske kulturne dediščine«. Gre za pojav, pravi Gačnik, ki ima še vedno določene elemente tradicije, hkrati pa z njo skoraj na vseh ravneh tudi prelamlja. Simptomatika kurenta se Gačniku razkriva kot bolezensko stanje, kot »univerzalni sindrom, ki nam pomaga pri branju in razumevanju tudi ostalih prežitkov v tradicionalni kulturi Evrope«. Ta komentar lahko sklenem s pripombo, da nam pojav kurenta kaže na nekatere poti in stranpoti komercializacije, ki je je ali je bo deležen vsak bolj odmeven pojav »ljudske kulture«.

Prispevek **Štefana Čelana** *Kórant – Kúrent, Tradicija ali razvojna priložnost* je ponudil domnevo o tem, kako naj bi znotraj sodobne teorije sistemov razumeli kurenta in kurentovanje kot razvojno možnost tega okolja. V prispevku *Deset pustnih dni na Ptuj in v bližnjih vaseh* je **Božena Kmetec-Friedl** predvsem opozorila na vlogo kurentovanja za samo mesto Ptuj, za katerega razvoj je neprimerno dejstvo, da se danes kurentovanje in mestno življenje dogajata vsaksebi, na različnih lokacijah. Umetnostna zgodovinarica **Stanka Gačnik** je v svojem prispevku razčlenila prelomni vpliv doživetja mrtvega kurenta in tradicionalne pustne kulture na ustvarjalni opus Franceta Miheliča, ki je s svojo upodobitvijo kurenta prispeval tudi zaščitni znak kurentovanja. **Brigita Tetičkovič** se v prispevku o dveh skupinah, o ploharih iz Cirkovec in o oračih s Ptujkega in Dravskega polja, sprašuje o vlogi tradicije, o razmerju med vasjo in mestom in mejah med magijo in znanostjo. **Andrej Brenc** je opozoril na orače iz Zgornjega Gruškova, ki se že nekaj desetletij zbirajo na domačiji glavnega organizatorja Franca Svenška, in ki v premeru nekaj kilometrov obhodijo vse okoliške griče in doline. **Nataša Konestabo** je spregovorila o zadregah organizatorjev pri organizaciji borovega gostovanja in o dejstvu, da sami organizatorji ali vaška skupnost velikokrat želijo od etnologa izvedeti, kaj naj bodo vsebine in kakšne naj bodo pojavne oblike tradicije.

V drugem bloku so bili prispevki o maskah in maskiranju od severozahodne do južno zahodne meje. **Martina Piko** je na kratko opisala šego vlačjenja ploha v mestu Pliberk in okolici. Opozorila je na *pustne veselice in seje*, in na njihov zgled Beljaški pust (Villacher Fasching), glavno pustno prireditev v Avstriji. Največ izročila o šemljenju je na Koroškem ohranjenega o Pehtri babi ali Pehtri, o pojavu, ki je še danes živ na Zilji in v Rožu, v Podjuni pa vse bolj izginja. **Tatjana Dolžan Eržen** je opisala *Bohinjske šeme – otepovce*, ki hodijo od hiše do hiše na štefanovo ali na silvestrovo. **Polona Šega** se je v *Obhodih našemljencev v Drežnici konec 90. let 20. stoletja*

osredotočila na dogajanje v kraju v pustnem času leta 1998, predvsem na pustovanje in na fantovsko skupnost kot njegovo izključno nosilko. *Ravensko pustovanje*, ki je podobno drežniškemu, in vlogo fantovske skupnosti je podrobno opisala **Barbara Zych**. **Inga Miklavčič Brezigar** je predstavila pregled pustovanj na Goriškem nekoč in danes, tipologijo mask in razširjenost maskiranja na primorskem podeželju, npr. v Drežnici, na Ligu, Banjšicah in v Brdih, prav tako pa je opisala tudi karnevalska pustovanja v mestnem ambientu, npr. v Gorici v Italiji in v Novi Gorici, nenazadnje tudi razne pustne družbe, otroška pustovanja ... O težavah vizualizacije pustnih šeg je na primeru liških pustov spregovorila **Darja Skrt, Alja Kotar** pa je predstavila liško pustovanje in izdelovalca mask Branka Žnidarčiča. Mačkare, njihovo dobrepoljsko in ponikovsko različico je natančno primerjala in razčlenila **Helena Ložar - Podlogar**.

Poseben blok so tvorili prispevki o pustovanjih v mestih in o karnevalih. Tako je pustovanje in njegove različne pojavne oblike v Ljubljani med obema vojnoma raziskala **Špela Kučan, Vesna Moličnik** pa je opozorila na nekatere vidike vizualne raziskave oblike pustovanja v Ljubljani leta 1999. V prispevku *Od pusta do karnevala v Mariboru* je **Peter Simonič** na posameznih primerih raziskal raznovrstnost sodobnega predpustnega dogajanja v Mariboru. Pri tem je opozoril na majhen delež resničnih udeležencev dogajanj ob pustnem času in na posledice komercializacije, ki vpliva na obliko in številčnost pustnih praks. **Stanka Drnovšek** je obravnavala pustovanje v Cerknici od predvojnega časa do danes, osredotočila pa se je predvsem na obdobje 80-ih in 90-ih let, ko je cerkniški karneval dobil značaj turistične prireditve, na katero prihajajo obiskovalci iz vse Slovenije.

V zadnjem prispevku je **Jurij Fikfak** nakazal nekatere osnovne dileme in omejitve samega zbiranja podatkov, izbire predmeta raziskave, terminoloških zadreg in predvsem interpretacije.

Ob posvetovanju lahko rečem, da je praviloma napačna predpostavka, da bo že sama sprememba predmeta raziskave pomenila tudi spremembo raziskovalne paradigme, saj ukvarjanje z novimi pojavi še ne predpostavi tudi novih oblik raziskovanja.

V prispevkih je nekaj terminoloških zadreg. Ena njih je pojem običaj, ki je prišel na Slovensko z ilirskim gibanjem. Kako stara sintagma so šege in navade, nam dokazuje že Jarnikovo besedilo iz leta 1809: »Stare šege nu vužance se skuz nove brišejo ...«, ki je postalo tudi vodilo Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnika v Celovcu. V etnologiji je besedo običaj zavrnil Niko Kuret, zdaj pa se iz novinarskega jezika vrača v etnologijo in folkloristiko navadno kot sinonim za sintagmo šege in navade. Posebej postane pojem sporen in nepregleden v zvezah šege in običaji ali običaji in rituali ..., saj gre za primere, ko si sami etnologi meglijo pojmovni obseg besede.

Na terminološke zadrege kaže tudi pojem etnografski sedanjik, ki za Aleša Gačnika ni le »zgodovinska, ampak tudi razvojna kategorija, kar od raziskovalcev načina življenja zahteva nenehno metodološko inovativnost«. Ko zapišemo etnografski sedanjik, ni mogoče misliti na sedanjik narodopisja, natančneje same ljudske kulture, ampak na znotraj narodopisja, etnologije, kulturne in še kakšne antropologije uveljavljeno tradicijo zapisovanja svoje podobe resničnosti neke kulture [Köstlin, 1991; Davis, 1992/1995; Fikfak, 1999].

Naj dodam, da so na spletni strani ZRC SAZU dostopni tako program <<http://www.zrc-sazu.si/events/maske/program.pdf>> kot povzetki <<http://www.zrc-sazu.si/events/maske/povzetki.pdf>> posvetovanja.

Jurij Fikfak

Literatura

Davis, John, 1992/1995: Tense in ethnography: some practical considerations. V: Judith Okely and Helen Callaway (ur.): *Anthropology & Autobiography*, ASA Monographs 29: 205-220. London, New York: Routledge.

Fikfak, Jurij, 1999: Ljudstvo mora spoznati sebe. Podobe narodopisja v drugi pol. 19. stoletja. Ljubljana: Založba ZRC in Forma 7.

Köstlin, Konrad, 1991: Der Alltag und das ethnographische Praesens. V: *Ethnologia Europaea* 1: 71-86.